

ОСВІТНЬО-НАУКОВИЙ ПРІОРИТЕТ: ДЕРЖАВА І ЛЮДИНА

Георгій ФІЛІПЧУК

доктор педагогічних наук,

професор, академік АПН України

Глобалізація, інтеграція, інформатизація, приватизація, соціалізація, лібералізація, демократизація – поняття, які за останні десятиріччя стали вживаними і навіть модними. Дуже претензійно бути однозначним в оцінках стосовно їх впливу на суспільство, державу, людину. Слід лише визнати, що ці процеси сьогодні на часі, реально присутні в соціосередовищі. Більшість з них мають довготривалий характер, а окремі (лібералізм, демократія) перетворюються для багатьох суспільств у ціннісні категорії. Очевидно, що для кожної цивілізації, нації, етносу, держави загальні тенденції діють неоднаково. Багато залежить від того, якої орієнтації, ідеології дотримується суспільство: ліберальної, консервативної, соціал-комуністичної тощо. Правда, не можна повністю відкидати «ідеологію влади», яка часто позбавлена чітких орієнтирів, синкретично поєднує авторитаризм, лібералізм, консерватизм, маскультуру в політиці, економіці, духовній сфері. Ідеологію конкретного суспільства, загально визнаний комплекс цінностей формують не лише історія, традиція, культура, а й держава, владні інституції. Тому від влади, якій народ делегує свої повноваження і яку фактично наймає виконувати поставлені ним завдання, задовольняти його життєві інтереси, залежить значною мірою рівень соціальної справедливості, демократії, захищеності прав людини.

Кожна національна держава і її владні інститути в умовах глибокої цивілізаційної кризи повинні захистити людину, мінімізувати ті негативні явища, які притаманні людству і становлять загальну загрозу. Ніхто не може заперечувати того, що високий розвиток науки і техніки, продуктивних сил та людського інтелекту не позбавив світ страшної бідності мільйонів людей, масштабних військових конфліктів, тероризму, катастрофічного нищення довкілля. З'являється тенденція, коли фетишизація матеріального ігнорує морально-етичні імперативи, змінює історично складений тип людини, яка живе в

гармонії з собою, з культурою і традицією, з природою, часткою якої вона є. І чим мобільніше розвивається світова цивілізація, тим необхіднішими стають якісні зміни у знаннях, свідомості, поведінкових нормах людини. «Суб'єктивний фактор» – «живий капітал» – приречений не лише активніше втручатися в соціосередовище, але й робити це більш грамотно, культурно, морально й професійно. Стає очевидним, що у вирішенні найрізноманітніших і найскладніших проблем головна роль належатиме освіті. Вона має не лише адекватно реагувати на об'єктивні потреби суспільства, враховувати економічний аспект, готувати людину до цивілізаційних викликів, але й передбачати створення умов, мотивації для самооцінки й самореалізації особистості.

Найбільш природним правом людей залишається право на освіту. У конституціях багатьох країн, у міжнародних деклараціях вона займає чільне місце в ієрархії демократичних цінностей. Українська Конституція (ст. 53) гарантує кожному право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах [1, 22].

У державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття», у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. записано про «створення умов і надання можливостей кожному громадянину України постійно вдосконалювати свою освіту», про «забезпечення у кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для навчання і виховання...» [2, 7] і що «якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки країни, стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів» [3, 137]. У подальшому освітньо-правова база розвивала ці положення. Проте, на жаль, слід констатувати, що пріоритетність освіти як випереджальний характер її розвитку, нове ставлення суспільства до освіти, до знань та інтелекту ще залишаються однією з найбільш значущих для людини проблем.

Саме недостатня увага з боку держави до освіти, науки, інтелекту породжує ситуацію, коли порушуються права людини. Адже, з одного боку, існують

конституційно закріплені обов'язки держави щодо безоплатної, доступної і якісної освіти, а з іншого – на практиці ігноруються головні принципи конституції і законів. Бюрократія завжди намагається публічно відстоювати реальність виконання конституційних норм в галузі освіти. Справді, після 1996 р. (рік прийняття Конституції України) ухвалено близько 350 законів стосовно підтримки освіти, більше 400 указів президента і постанов уряду. Публічно жоден з політиків, жодна політична сила не висловлювались проти освіти чи науки. Але не це є критерієм у стосунках влади з освітою. Концентрованим і універсальним вираженням уваги до неї з боку політичних еліт є, насамперед, бюджет усіх рівнів. Одним з головних чинників, який закладає передумови для порушення прав людини, є недостатнє фінансування освітньо-наукової галузі. Роками не виконуються ті статті законів, які прямо захищають статус учителя, вихователя, викладача, зокрема стаття 57 Закону України «Про освіту», де йдеться про встановлення середніх посадових окладів педпрацівникам на рівні, не нижчому від середньої заробітної плати працівників промисловості.

Слід визнати, що деградація в суспільстві у сферах духовності, моралі, економіки й соціальної політики прискорилась тоді, коли держава почала применшувати значущість освіти і науки, практично не визнаючи пріоритетної ролі вчителя в Україні, принизивши його соціально, матеріально і морально. За роки незалежності це було однією з великих помилок влади. Важко сподіватись на успіх в утвердженні особистої, національної, державної гідності громадян, коли позбавлений гідних умов життя сам педагог. Низький його статус у суспільстві зліквідував відповідну позитивну мотиваційну позицію до вчительської професії, а також унеможливив необхідну інтелектуальну, моральну, фізичну відтворюваність особистості педагога.

Мимоволі пригадуються слова, сказані відомим українським просвітителем Г.Ващенком: «Немає більш почесної праці, як праця педагога. Виховуючи підростаюче покоління, педагог бере найактивнішу участь у творенні майбутнього свого народу. Особливого значення набуває праця педагога у переломові періоди історії народу» [4, 69].

На жаль, влада так і не спромоглася усвідомити відповідальність за те, що вона «творить» з освітою у цей «переломний» для України період.

Непомітно, але відчутно боляче для народу вища школа без суттєвих законодавчих змін перейшла на високооплатне навчання. Сьогодні в устах офіційних сановників уряду, Верховної Ради цифри 50% на 50% (бюджет і кошти батьків) звучать мало не благом для народу, проявом патріотичної любові до ближнього і Батьківщини. Плата за навчання на багатьох факультетах державних вузів є 100-відсотковою, а тому навіть обдарованим дітям туди потрапити практично неможливо. Нагадуючи народу, що плата за навчання у вузах є усталеною міжнародною практикою, слід відверто сказати і про те, що середньомісячна зарплата українського педагога на п'ять порядків менша швейцарського (у Швейцарії вона складає 4,8 тис. доларів). А тому часто і вчитель не в змозі дати вищу освіту своїм дітям. Економія на освіті зумовлює кілька негативних тенденцій: а) порушення прав людини на освіту; б) відсталість і неконкурентоспроможність економіки; в) духовну деградацію, соціальну агресію і депресію в суспільстві.

Важко визначити в цифрах результати фізичної, психічної, духовної руйнації людей, рівень зниження їх життєвої, громадської, творчої активності, якщо відбувається ігнорування освіти, її недофінансування. Від її стану прямо залежить моральне й фізичне здоров'я нації. Як тільки в суспільстві, незалежно від причин, знижується соціальна значущість освіти, відповідно наростають його негативні тенденції. Офіційно на парламентських слуханнях було заявлено, що нині в Україні більше 129 тис. дітей, які бродяжать та жебракують, вживають наркотичні речовини та алкогольні напої, здійснюють правопорушення.

XXI століття, яке ЮНЕСКО оголосило століттям освіти, мусить стати таким і для України, якщо вона прагне мати інноваційну економіку, а не економіку лісопоялів, руди і вугілля, не суспільство виправних колоній. Найперше, що не потребує дискусій, частка ВВП, яка витрачається на освіту. Вона має становити більше 10%, а на науку – не менше 3%. Проте навіть у законі про науково-технічну діяльність визначено лише 1,7%, а реально фінансується у 5 разів менше від цієї до смішного малої цифри. Нагадаю, що у Франції на науково-освітню

галузь витрачається 16% від ВВП. Україна ж за останні роки виділяє на освіту не більше 4% від ВВП, а закон «Про освіту» (ст.61) передбачає у 2,5 раза більше. Аналіз показує, що обсяги наукових видатків як частки ВВП протягом 2001–2005 років склали всього 1,23% ВВП. Отже, XXI століття для України ще не стало століттям освіченості.

Водночас низькою, незважаючи на значний потенціал, є ефективність вітчизняної системи підготовки кваліфікованого персоналу, бо лише 3,8% випускників з магістерським ступенем зараховуються на штатні посади дослідників [5, 127-128]. Можна стверджувати, що є в державі відчутне стратегічне бачення науково-психологічного розвитку, наявна неузгодженість між міністерствами і відомствами щодо підготовки кадрів і наукових дослідників, низький статус і недосконалість системи наукової праці. Як результат – велика міграція освічених працівників за кордон та значне старіння дослідницького корпусу. Україна поступається більшості провідних країн світу за часткою молодих фахівців природничих наук, математики, інформатики, що свідчить і про дуже низьку ефективність державного регулювання, про відсутність прогностичності в роботі, зокрема МОН України. Уже зараз, серед багатьох інших, відчутним є дефіцит фахівців у сфері інформаційних технологій. Дані аналітичної компанії IDG засвідчують, що у 2007 р. в Україні лише мережовиків ІТ не вистачатиме більше 23 тис. Все це є проблемою розвитку і конкурентоспроможності країни. Адже у цивілізованому сучасному сприйнятті освіта є інтегрованим фактором національної безпеки, безпеки людини і суспільства. На жаль, у нас останнім часом не відбувається боротьби думок, ідей усередині науки і освіти (навіть між матеріалістами й ідеалістами), а натомість маємо боротьбу з наукою і освітою за зниження рівня школи, яка часто є успішною.

Якісна освіта необхідна як особистості, так і суспільству для випереджального розвитку країни. Все ніби зрозуміло. Нинішня епоха – це конкретність між освітніми системами. До 40% ВВП приносять інвестиції в освіту, а людський капітал – складова національного багатства у розвинутих країнах – складає до 75%. І хоча освіта і наука є міждисциплінарними,

системними галузями, проте суспільству і державі вже недостатньо для прогресу реалізувати доктрини, національні програми з розвитку освіти – вони потребують концепцій розвитку сучасної людини з її соціальною захищеністю, компетентністю і конкурентоспроможністю, з мобільністю на ринку праці, здатністю інтегруватися у соціосередовище і безперервно навчатися і, нарешті, з якісно новим духовно-світоглядним вибором.

Підготовка людських ресурсів для інноваційної, науково-технологічної діяльності вимагає ефективності національної системи освіти, належної взаємопов'язаності освітянської, наукової, виробничої сфер. Україні потрібні корпоративні вузи – синтезовані системи освіти, науки, інноваційних технологій, економіки. Необхідно активніше залучати в освітньо-наукову галузь недержавні кошти, всіляко пропагувати меценатську діяльність бізнесу, приватні ініціативи. Один з прикладів – діяльність соціального фонду розвитку м. Севастополя, керівником якого є народний депутат Верховної Ради України П.Лебедев. Щомісяця 30 кращим студентам Севастопольського національного технічного університету, 10 викладачам вузу видається стипендія кожному в розмірі 500 грн. і грант – 750 грн. кожному. Також виплачується 30 стипендій студентам ПТУ і 10 грантів – їх кращим педагогам. Десять випускників з дитячих будинків №1, №2 мають по 3700 грн. за семестр навчання у вузі чи ПТУ. Для цієї гуманної справи – підтримки розвитку молоді Севастополя – виділяється більше як 500 тис. грн. на рік.

Для виживання й розвитку людини потрібна не лише добротна й матеріально забезпечена освіта. Необхідно опиратися і на позаекономічну ідею. Домінантою особистості К.Ушинський вважав цілісність духовно-моральних, вольових, інтелектуальних якостей. «Вавилон розклався і загинув старий Рим, – говорив В.Липинський, – тому що їх матеріальна частина переросла громадську мораль» [6, 204]. Не можна миритися з тим, що в Україні випускається книг на душу населення, у порівнянні з Європою, як 1 до 14, причому лише кожна 20-а видається українською мовою.

І найголовнішим злом, яке не дозволяє нації консолідуватися, є антиконституційний спротив влади, органів місцевого самоврядування

утвердженню українознавчих цінностей, державності української мови. Показовим прикладом таких настроїв і дій є слова секретаря Донецької міськради М.Левченка: «Украинский язык – это не язык науки, и необходимость в нем просто отпадет».

І якщо глобалізм несе величезну нерівність, соціальне розшарування, уніфікацію культур і народів, то що варто пропонувати з точки зору прав й інтересів людини?

По-перше, згадаймо Шевченкові слова: «Кого любить? Ні батька, ні неньки». Отже, негативам глобалізму маскультури, яка нищить людські душі, треба протиставляти культуру передусім національну, з її історією, традиціями, мовою, мистецтвом і літературою, духовністю і релігією. «Знати себе, поважати себе, відстоювати себе» – це не антиглобалістська теза, а гуманна формула вироблення національного імунітету, який здатний синтезувати антропоцентричні, культуроцентричні й екоцентричні цінності. Вихована на засадах поваги до «свого батька й неньки» особистість здатна виконувати обов'язки перед собою, сім'єю, суспільством і світом. Поважати «іншого» людина спроможна тоді, коли поважає «своє» і не живе чужим розумом. Слова Я.Каменського, що «нікому не дозволено черпати воду з чужої криниці, допоки не доведеш, що намагався викопати свою криницю» [7, 22], як і Г.Сковороди: «Не пожалій руки, викреши у себе вогонь, а не ходи по чужих хатах вклонятись і випрошувати» – мають стати методологією, передусім, для Міністерства освіти і науки, для державних службовців.

По-друге, стосовно української державної мови, її загальносуспільного, соціального, інтелектуального, політичного значення. Очевидно, проблема мови за роки незалежності різко трансформувалася в політичне питання, і воно постійно домінує як ізсередини, так і ззовні. Через мову можна чітко відслідковувати інтереси політичних партій, влади, іноземних держав. Україна ж, пройшовши тяжкі випробування історією, здатна бути сильною лише за умови, коли українська мова стане запорукою єдності нації, зміцнення державності, міжнаціональної злагоди. Для українців мова є і буде фундаментальною гарантією існування етносу. Розділені історично, політично, конфесійно, вони зберегли себе

саме завдяки рідній мові. Без української мови була б неможлива незалежність, як і неможлива подальша розбудова державності. Але чому на 16-му році незалежності у Києві – столиці України – лише один з чотирьох учнів, які вдома виховуються в україномовному середовищі, на вулиці послуговується українською? У свій час М. Драгоманов з тривогою писав: «Що ж буде, коли городи (міста) на Україні зовсім виділяться з українських сіл і з своєю освітою, і з неукраїнською мовою? Про це б варто подумати й соціалістам московської, польської й жидівської мови...»[8, 423].

Хочеться запитати найвищих посадовців держави, мера Києва, регіональну владу: а де конкретна програма дій і вчинків по утвердженню авторитету державної мови? Бо не діють ні закони, ні рішення Конституційного Суду. Адже у багатьох регіонах України, завдяки політиканству, українофобії, недолугій освітній політиці щодо державної мови, ситуація нагадує атмосферу періоду Валуєвського циркуляра (1863) і таємного царського указу (1876), коли, як писав С. Сірополко, заборонили вчити українську мову в полтавській школі ім. Котляревського, притягали до відповідальності С. Русову, редакцію «Світла». Натомість ввели солдатську муштру в школах, «виховуючи в душі православ'я, самодержавія і народности»; директор Миргородської гімназії повісив таблицю з написом: «Въ стѣнахъ гимназіи строго воспрещается воспитанникамъ говорить на малорусскомъ нарѣчїи»; а на чолі міністерства освіти стояли запеклі реакціонери, як Шварц, Кассо та інші, які тримали відповідних осіб на посадах кураторів шкільних округ [9, 139-141].

Як і сто років тому, є багато сил, які зацікавлені в тому, щоб ніякої України не було або щоб вона була якнайслабшою. Бо боротьба з українською мовою є боротьба з українцями, з їхньою державністю.

По-третє, глобалізм, лібералізм, ринок, в який, на жаль, кинута освіта і культура, породжує не тільки конкуренцію, але й жорстокість, ворожнечу. Знищення конкурентів набрало справді транснаціональних масштабів, породило витончені прийоми і підходи. Це нагадує випадок, коли мудрець хотів примирити ворогуючих і запропонував: «Я дам тобі все, чого забажаєш, але за умови, що твій ворог отримає вдвічі більше. – Добре... Тоді виколи мені одне око...». Світ не

спроможний виживати, якщо люди відкинуть християнські і загальнолюдські цінності, стануть підступними, мстивими, агресивними і ненависними один до одного. Не зможемо вирішити навіть практичну задачу – до 2030 р. світ потребуватиме у 4 рази більше сільськогосподарської продукції і у 6 разів – енергії. Тому лише толерантність, повага, любов врятують світ. Іншої моделі, окрім синтезу загальнолюдських, національних, особистісних цінностей, немає. Бо і полікультурність (дитя глобалізму), яку раніше прирівнювали до інтернаціоналізму, неможливо утверджувати й ефективно впроваджувати без культурності «кожного» в цьому поліфонічному світі. «Коли у народу, – писав П.Загребельний, – відбирають культуру, то це травма невиліковна». Бережімо ж свою культуру, національну і державну гідність, не використовуємо «згаслі» досягнення інших, не замінюймо демократичну, національну ідеологію на «наздоганяльну ідеологію», яку пропонують свої, доморощені, і чужі помагачі. Україну в цивілізований світ виведе вітчизняна освіта, наука і культура, бо лише вони забезпечать народження ідей, інновацій, інвестицій, розвиваючи економіку і, насамперед, Людину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 80с.
2. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». – К.: Райдуга, 1994. – 62с.
3. Національна доктрина розвитку освіти. – II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2002. – 232 с.
4. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. – Твори. – Т.3. – К.: Школяр, 1999. – 385 с.
5. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006: Моногр. /За ред. О.Власюка. – К.: НІСД, 2006. – 576с.
6. Литинський В. Листи до братів-хліборобів. – Київ–Філадельфія. – Твори. – Т.6. – 1995. – 470 с.
7. Коменский Я.А. О развитии природных дарований. – Изб. пед. сочин.: В 2-х т. – Т.2. – М.: Педагогика, 1982. – С.5–33.

8. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм. – Вибране. – К.: Либідь, 1991. – С.327–429.
9. Сірополко С. Історія освіти на Україні. – Львів, 1937. – «Взаємна поміч українського вчительства». – 174 с.

***Annotation:** The article discusses the questions that arise from interconnections and interactions between a person involved in the scientific and educational areas on one side, and their country and government on the other side. Next it discusses the role that national and cultural values play in the development of one's personality and patriotism in today's society. Last, the article reflects on the importance of high quality education in today's conditions so greatly influenced by globalization.*